

ZBIGNIEW WIKŁACZ*

ACCESS TO LARGE OUTDOOR EXPOSITIONS OF ARCHITECTURAL RELICTS

UDOSTĘPNIANIE WIELKOPRZESTRZENNYCH EKSPOZYCJI RELIKTÓW ARCHITEKTONICZNYCH

Abstract

Tourist traffic today constitutes the basis and condition for the functioning of parks and archaeological reserves. The employed forms of presentation, widely understood accessibility, as well as various conveniences for visitors, to a major extent determine the attractiveness of such places, and, consequently, the possibilities of acquiring financial means, both for the future research and for the current conservation of exhibited buildings. The article presents methods of making the large-scale exhibitions of architectural monuments available for the public, on the example of chosen archaeological sites in Austria and Italy.

Keywords: access, archaeology, archaeological park, tourism, exhibition

Streszczenie

Ruch turystyczny stanowi dzisiaj podstawę i warunek funkcjonowania parków i rezerwatów archeologicznych. Zastosowane formy prezentacji, szeroko rozumiana dostępność, a także różnorakie udogodnienia dla zwiedzających w znacznym stopniu przesądają o atrakcyjności takich miejsc, a w konsekwencji o możliwościach pozyskiwania środków finansowych, zarówno na dalsze badania, jak i bieżącą konserwację eksponowanych obiektów. Artykuł prezentuje sposoby udostępnienia dla publiczności wielkoprzestrzennych ekspozycji reliktyw architektonicznych na przykładzie wybranych miejsc wykopalisk w Austrii i we Włoszech.

Słowa kluczowe: dostęp, archeologia, park archeologiczny, turystyka, ekspozycja

* Ph.D. Arch. Zbigniew Wikłacz, History of Architecture and Monument Restoration Institute, Faculty of Architecture, Cracow University of Technology.

On account of rapid development of tourist traffic, caused both by growing wealth of society, and the increasing accessibility to fast means of transport, mutual relations among archaeology, conservation and tourism are becoming an increasingly important factor in management of archaeological parks and reserves. One can confidently assume, that tourist traffic – especially in Europe – will gain intensity with every coming year, and the most popular excavation sites even now are facing the necessity to work out such methods of presentation and organization that they will be able to – on the one hand – answer the expectations of visitors, and, on the other ensure proper care for the exhibited buildings. It is connected not only with marking out attractive sightseeing routes, equipped with descriptions of passed monuments, but also with providing the whole infrastructure necessary for reception of large groups of tourists. Convenient car parks, reception and exhibition pavilions that encompass commercial and catering function, multimedia presentations, virtual reconstructions, clear labelling and descriptions of sightseeing routes and the buildings themselves, maps and guides (hard copies and audioguides), facilities for the disabled – all those elements determine the attractiveness of the exposition and facilitate orientation and ordering of the sightseeing process, relieve tourist traffic, and, consequently, minimize the risk of degradation of the exhibited monuments.

On the example of seven well-known archaeological and architectural expositions in Austria and Italy that are described below, different methods of organizing access to the most valuable, ancient historic complexes were shown. The depicted sites are Carnuntum in Austria, and Aquileia, Ostia Antica, Cumae, Pompei, Herculaneum and Paestum in Italy. Each description is accompanied by a short historical note.

Carnuntum – an ancient Celtic settlement, which lies on the land of present-day Austria, conquered by the Romans and transformed into a military camp. Carnuntum is regarded as the most important monument of Roman culture in the area of central-eastern Europe. At the beginning of the 2nd century, Carnuntum became the capital of the Upper Pannonia Province, and in 194 the camp and the city that rose nearby, combined into one organism, *colonia*. The city had a forum, *thermae*, numerous temples and an amphitheatre (that could accommodate an audience of 10 thousand), as well as its own brickyard and sewage system. The fall of the city happened in the 9th century at the hand of the Hungarians. The excavation works began at the end of the 19th century and until the present day encompass 75% of the city's surface area. Today, there is an archaeological park, entirely available for the visitors. Apart from the exposed remains of the buildings and street, you can also visit buildings that were completely restored during 2006–2011, with the use of old technology and materials.

The whole place constitutes a model example of exhibition which attracts scores of tourists, not only thanks to the value of historic buildings, but also exceptionally rich and attractive tourist deals. Carnuntum is easily accessible by car (via one of several exits from the Vienna – Bratislava highway), and by public transport from Vienna. Near the main entrance there is a vast, free car park for buses and cars. Entrance to the excavation area leads through a modern reception-, commercial- and exhibition pavilion. In the main hall there is an information point, a ticket window and a shop, in which you can buy books, catalogues, maps and postcards connected with Carnuntum. Further on, there is the exhibition area, where – using multimedia techniques – you can familiarize yourself with the history of the city and its ancient inhabitants. There are sets of big liquid-crystal screens, on which virtual reconstructions of the city are shown, and stations equipped with screens and earphones for individual use. Next to the exit from the pavilion, on the way to the excavation area, there is a plaster model of the city and its surroundings. Sightseeing routes have been clearly marked out, and individual buildings have been described in several languages. Significant elements of the exhibition are the abovementioned reconstructions of historical buildings. They are: the so-called House of Lucius, villa Urbana and public baths. The buildings are equipped with everyday objects and thanks to it they give the impression of being still in use. On the grounds of the park there is also a restaurant pavilion, with a terrace that overlooks the excavation area. The Carnuntum archaeological

park has its own website¹, which informs in three languages about the sightseeing possibilities, current exhibitions etc. The site in Carnuntum is an excellent example of full accessibility of an excavation site for tourist traffic. History and architecture of the ancient city has been presented in a rich and attractive form, and the employed exhibition solutions have rendered Carnuntum one of the most eagerly visited archaeological parks in Europe, with no damage to historical value of the presented buildings.

Aquileia – an ancient Roman city and one of the main archaeological areas in northern Italy. Situated about 10 km from the sea, Aquileia was a big and prominent city, and in time its population increased to 100 thousand inhabitants. The chronicler Ausonius included Aquileia in his list of the most prominent urban centres, among Rome, Constantinople, Milan and Capua. In the Middle Ages, the city became the capital of the historic Catholic patriarchate, under the command of Roman and German emperors². Currently, Aquileia is a small town, renowned mainly thanks to its medieval cathedral complex from the beginning of the 11th century. In an impressive basilica, you can admire the superbly preserved mosaic flooring, over which passes a modern, transparent footpath for the visitors. Another building worth attention is the exhibition pavilion next to the cathedral, that used to spark controversy among conservators – it is an excellent example of a modern supplementation of historical buildings, alluding to them with employed materials. The cathedral complex decides upon the meaning that Aquileia has for tourist traffic, because, the rare remains of Roman buildings scattered over a vast area, can be noticed when one visits the medieval edifices. Ancient ruins can be explored, following the so-called archaeological path, relatively difficult to find and quite chaotically conducted. All the buildings available for sightseeing are on the grounds of a contemporary city, which – in different locations – provides basic facilities for supporting an archaeological exhibition.

Ostia Antica – an ancient Roman harbour city, probably the first Roman colony. Located at the mouth of the River Tiber, ca. 30km from Rome, Ostia Antica is one of the biggest archaeological parks in Italy. According to various chroniclers, Ostia was founded by Ancus Marcius in 620 B.C. Since the times of Hadrian, an intensive development of the city and the harbor was taking place, which increased even more after building the new road *Via Portuensis*. The most important buildings are: the main gate Porta Romana, emperor baths, harbor warehouses, Neptune's thermae and the guardsmen's barracks. There is also a 2nd century theatre, with auditorium for 4000 members of audience. Near the main square the Capitol building was partly restored, surrounded with the forum and thermae. It is a very vast area of exposition, surrounded by a fence, with a clear outline of street and squares. Its axis is the *Decumanus Maximus* – the main street of the city³.

Near the excavation site there is a car park (with a small security building), which leads to the main entrance of the park. The excavations might be explored randomly, while wandering around the old street of the city. The most important monuments have been labelled with plates with a short description. In the heart of the park there are two modern pavilions: maintenance and conservation building (closed to visitors) and the building of a restaurant. Close to the excavation site there is a museum, in which sarcophagi, paintings and antique statues are displayed. Sightseeing in Ostia is solely a long walk among the ruins of ancient buildings. In order to supplement the visual reception of the excavations with any additional information, a tourist not in the know can only rely on the services of a tour guide.

Cumae – the first Greek colony on the Apennine Peninsula and the seat of the famous Cumaean Sybil. Founded in ca. 750 B.C. by the Greeks from Chalcis and Eretria, Cumae was build on the grounds of an earlier settlement, as far as from the Iron Age, on a natural seaside plateau. From this period originate the

¹ <http://www.carnuntum.co.at/>

² http://it.wikipedia.org/wiki/Aquileia_romana

³ [http://it.wikipedia.org/wiki/Ostia_\(citta_antica\)](http://it.wikipedia.org/wiki/Ostia_(citta_antica))

caves, carved in the rocks, including the one attributed to Sybil. The Greek period in the history of Cumae finished together with the city's capture by the Oscans in 421 B.C. In 338 B.C., it was taken by the Romans and from that moment it functioned as a quiet settlement, until 1207, when it was destroyed by the Goths. Today, Cumae is a romantic archaeological park, which enables access to architectural monuments of the temple hill, and the picturesque caves, carved in the soft volcanic rock⁴. Tourist infrastructure is more than humble. It includes a makeshift gravel car park and a small ticket office in the form of a kiosk – the only building intended to handle the exhibition. The modern element are the openwork metal stairs, that lead to the temple hill. Despite its extremely attractive location on a seaside cliff, and the proximity of Naples, Cumae gives the impression of a rarely visited place.

Pompeii – city established in the 7th century B.C. by the Oscans, later controlled by the Greeks and the Etruscans, and from the 4th century B.C. – despite its autonomy – by the Romans. The historic Pompeii was built on the slope of a hill created by prehistoric lava, south from the Vesuvius. It was transformed from a small agricultural settlement into a city planned around the Triangular Forum and surrounded by fortifications around 3 km long. Pompeii had an elaborate sanitary – and rain sewage system, conducted along the streets. Water for the street fountains, thermae and residential house was supplied via the aqueduct. The city was designed on a regular net of streets and divided into 9 zones with concrete functions. Apart from residential buildings, during the excavation works numerous shops were discovered, as well as workshops, a theatre, a forum, temples, palaestras, thermae, an amphitheatre with gladiators' barracks and many other buildings. In the latest period in history, new residential houses were built outside the fortifications. The number of important and representative buildings and their size allowed Pompeii to outdistance Rome in this respect. The city was covered in ash during the famous Vesuvius eruption in 79 A.D., which was the reason for the preservation of the buildings and everyday objects, and even bodies of humans and animals. For this reason, Pompeii is a desired subject of research and studies of residential architecture of the Roman Empire⁵.

Today, the ancient ruins are probably the most famous and most enthusiastically visited archaeological park in Europe. The diversity of buildings, the remarkable level of their preservation and their tragic fate (described in literature on various occasions), determine its attractiveness as far as tourism is concerned. Although in the park there is almost no tourist infrastructure, apart from a small shop with beverages, its location in the centre of the modern city of Pompei ensures all the necessary maintenance of the exposition. Near the main entrances to the park, it is possible to rent a tour guide and purchase maps, albums and audioguide equipment, and take advantage of the catering infrastructure.

Paestum – an ancient Greek colony of the city of Sybaris. Founded by the Greeks in the 7th century B.C., Paestum was one of the cities of Great Greece and it served as a counterpoise for the growing importance of Cumae. In the 5th century B.C. the city was taken over by the Lucans and in 273 B.C. by the Romans. Paestum fell when, during the Barbarian invasion, the aqueducts that supplied the water to the city, were destroyed. In the Middle Ages it was covered by the sea and raised to the surface again because of tectonic movements. It was discovered in the 18th century, during road works. Today it is one of the most important archaeological parks in Europe, mainly thanks to three, wonderfully preserved and beautiful doric temples: the so-called basilica, the temple of Athena and the temple of Hera (with a two-storey colonnade). On the grounds of the park there are also fortifications and a small amphitheatre⁶. It is a vast, enclosed area, devoid of any accompanying infrastructure, except for a ticket office (a kiosk) situated by the entrance. The sightseeing route can be chosen randomly. Ruins of the temples are labelled with bilingual

⁴ <http://it.wikipedia.org/wiki/Cumae>

⁵ <http://it.wikipedia.org/wiki/Pompeii>

⁶ <http://it.wikipedia.org/wiki/Paestum>

descriptions. The modest, when it comes to infrastructure, exposition is supplemented by a very interesting small museum, located nearby, in which there are various historical objects and monuments connected with the Greek colonization in this area.

Herculaneum – a seaside Roman Holiday town. Located on the slopes of Mount Vesuvius, Herculaneum was initially founded by the Oscans, in the 6th century B.C. invaded by the Etruscans, and in 307 B.C. invaded by the Romans. The city was destroyed by the eruption of Vesuvius in 79 A.D., together with Pompeii and the nearby city of Stabiae. However, differently than it happened in Pompeii, Herculaneum was covered by a layer of pyroclastic flows, up to 12m thick. The ruins of the city were discovered by accident in 1709, during well digging. Stage of the town theatre was discovered at this point. Volcanic lava magnificently preserved the ancient buildings – their majority is in better condition than the monuments in Pompeii. Until the present day, most of the city remains unexcavated, because it is situated under modern cities: Ercolano, Portici and Resina. In Herculaneum, a theatre was excavated, among others, as well as thermal and a monumental gymnasium. The most famous building is the so-called Villa of the Papyri, in which 1785 scrolls of papyrus were found, some of which contain the works of the Epicureans⁷.

The archaeological reserve in Herculaneum is particularly interesting precisely because of its location in the centre of a contemporary city, and, as it was mentioned above, also because of the excellent quality of preservation of the buildings, mosaics and paintings. Near the entrance to Herculaneum there is a big underground car park and a separate parking area for buses. The entrance to the excavation site leads through a modern reception- and exhibition pavilion, which serves as a café as well. The sightseeing route has been conducted with the use of modern construction, which includes: a suspension bridge and a system of ramps and stairs. Next to the most important buildings, permanent audioguide facilities have been installed. The exposition is complemented by the Virtual Archaeological Museum at Herculaneum, located above the excavation site in Ercolano. In it, the most modern presentation techniques were employed to show the virtual reconstruction of the city and the life of its ancient inhabitants. The reconstructions are presented on big LCD screens and as holograms. It is also possible to watch a 3D film, which shows the hypothetical course of the volcanic eruption in 79 A.D. The visit to the museum constitutes an excellent preparation for the exploration of the excavations, as it shows its location, scale and architecture of the ancient city. Apart from Pompeii, Herculaneum is the most eagerly visited excavation site in Italy.

On the basis of the abovementioned examples, it can be easily observed that the level of investments in the tourist infrastructure and modern methods of presentation, decide upon the eventual success of an archaeological park, both economically and in terms of research. Apart from few exceptions, such as Pompeii, where the scale, value and the quality of preservation of the buildings, as well as its location in the city centre decide upon the attractiveness of the place, it can be easily noticed how much the supplementation of the traditional exhibition offer with multimedia techniques and even the most basic accompanying facilities, influences the increase in the importance of the exposition for the tourist traffic. The examples of Carnuntum and Herculaneum define the highest standards of access to excavations and attract crowds of tourists from the whole Europe, but Cumae, Paestum, Ostia Antica and the Roman remains of Aquileia – despite unquestionable historic value and potential possibilities of presentation – are worlds apart. It has got direct influence on the number of visitors, and, consequently, on the possibilities of financing further research and current maintenance of the buildings. It is therefore highly likely that basing solely on the presentation of the architectural monuments in most cases is insufficient. The first element that should be taken care of is the website, from which a prospective tourist can learn about the exposition, history of the place, opening hours and transport possibilities etc. The subsequent element

⁷ http://it.wikipedia.org/wiki/Scavi_archeologici_di_Ercolano

is clear signage of the route, beginning with the exit from the nearest highway and creation of parking areas for cars and buses. A visit to the archaeological parks described in this article clearly indicates the important role of the reception pavilion as a place which will encompass all the necessary functions that accompany exposition: information, commercial, exhibition, catering etc. Lack of those facilities – even the most basic ones – or the fact that they are scattered around a vast area, greatly lowers the comfort of sightseeing. It is clearly perceivable in Cumae, Ostia and Paestum. The reception and exhibition pavilion with contemporary architecture can itself become a building that attracts attention and thus increase attractiveness of exposition. The sightseeing routes are of utmost importance. Properly signposted and described, they also protect the monuments against uncontrolled devastation. The examples of Aquileia (the glass footpath over the mosaic) and Herculaneum (suspension bridge), places of historical interest can be enriched with modern architectural designs. Sometimes the reconstruction of a historic building is not possible, but it is always controversial from the perspective of the contemporary conservation doctrine, but virtual reconstruction enabled by multimedia techniques facilitates the comprehension of the form and the beauty hidden in the monuments of ancient architecture. Of course, not every excavation site has enough potential to accommodate every abovementioned element of infrastructure. However, each of them is capable of benefitting from the possibilities, that are brought by the development of tourism, through appropriate management and steady increase of accessibility of the exhibited edifices.

Wobec gwałtownego rozwoju ruchu turystycznego, spowodowanego zarówno bogaceniem się społeczeństw, jak i rosnącą łatwością przemieszczania się, wzajemne relacje pomiędzy archeologią, konserwacją a turystyką stają się coraz istotniejszym aspektem zarządzania parkami i rezerwatami archeologicznymi. Można śmiało założyć, że ruch turystyczny – zwłaszcza w Europie – będzie z każdym rokiem zyskiwał na intensywności, a najbardziej znane miejsca wykopalisk już teraz mierzą się z koniecznością wypracowania takich sposobów prezentacji i organizacji dostępu, które – z jednej strony – wyjdą naprzeciw oczekiwaniom zwiedzających, a z drugiej – zapewnią właściwą ochronę eksponowanym obiektom. Wiąże się to nie tylko z wytyczeniem atrakcyjnych tras zwiedzania, zaopatrzonych w opisy mijanych zabytków, ale także z zapewnieniem całej infrastruktury, niezbędnej do przyjęcia dużych grup turystów. Wygodne parkingi, połączone z handlem i gastronomią pawilony recepcyjne i wystawowe, prezentacje multimedialne, wirtualne rekonstrukcje, czytelne oznaczenia i opisy ścieżek zwiedzania i samych obiektów, mapy i przewodniki drukowane oraz przewodniki typu *audioguide*, ułatwienia dla osób niepełnosprawnych – wszystkie te elementy stanowią o atrakcyjności ekspozycji oraz ukierunkowują i porządkują proces zwiedzania, rozładowując ruch i, w konsekwencji, minimalizując ryzyko degradacji eksponowanych zabytków.

Na przykładzie scharakteryzowanych poniżej siedmiu znanych ekspozycji archeologiczno-architektonicznych na terenie Austrii i Włoch przedstawiono różne sposoby organizacji dostępu do najcenniejszych starożytnych zespołów zabytkowych. Opisane miejsca to Carnuntum w Austrii oraz Akwileja, Ostia Antica, Cumae, Pompeje, Herculanium i Paestum we Włoszech. Każdy opis zaopatrzone w krótki rys historyczny.

Carnuntum – leżąca na terenach dzisiejszej Austrii dawna osada celtycka, podbita przez Rzymian i zamieniona w obóz wojskowy. Carnuntum uważane jest za najważniejszy zabytek kultury rzymskiej na terenach środkowo-wschodniej Europy. Na początku II wieku Carnuntum stało się stolicą prowincji Górnej Panonii, a w 194 roku obóz i powstałe obok miasto połączyły się w jeden organizm *colonia*. Miasto posiadało forum, termy, liczne świątynie oraz amfiteatr na ok. 10 tys. widzów, a także własną cegielnię i kanalizację. Upadek miasta nastąpił w IX wieku za sprawą Madziarów.

Wykopaliska rozpoczęły się pod koniec XIX wieku i do dzisiaj obejmują 3/4 dawnego miasta. Dziś, znajduje się tutaj park archeologiczny w pełni udostępniony dla zwiedzających. Oprócz odsłoniętych resztek budynków i ulic można zwiedzać także budynki kompletnie zrekonstruowane w latach 2006–2011, przy użyciu dawnej techniki i materiałów¹.

Całość stanowi modelowy przykład ekspozycji, która przyciąga tłumy zwiedzających, nie tylko wartością samych obiektów historycznych, ale także wyjątkowo bogatą i atrakcyjną ofertą turystyczną. Do Carnuntum można wygodnie dostać się zarówno własnym samochodem (jednym z kilku zjazdów z autostrady na trasie Wiedeń – Bratysława), jak i transportem publicznym z Wiednia. W pobliżu głównego wejścia znajduje się duży, bezpłatny parking dla autobusów i samochodów osobowych. Wejście na teren wykopalisk prowadzi przez nowoczesny pawilon recepcyjno-handlowo-wystawienniczy. W holu głównym znajduje się punkt informacyjny, kasa biletowa oraz sklep, w którym można nabyć książki, katalogi, mapy i widokówki związane z Carnuntum. Dalej przechodzi się do części wystawienniczej, gdzie – przy wykorzystaniu technik multimedialnych – można zapoznać się z historią miasta i jego starożytnych mieszkańców. Służą do tego zestawy dużych ekranów ciekłokrystalicznych, na których wyświetlane są wirtualne rekonstrukcje miasta oraz stanowiska wyposażone w ekran i słuchawki do indywidualnego użytku. Przy wyjściu z pawilonu na teren wykopalisk znajduje się gipsowy model miasta i okolic. Ścieżki zwiedzania poprowadzone są w sposób czytelny, a poszczególne obiekty opisane są w kilku językach. Istotnymi elementami ekspozycji są wspomniane wcześniej rekonstrukcje historycznych budowli, czyli: tzw. dom Lucjusza, *villa urbana* i łaźnie publiczne. Budowle te są wyposażone w przedmioty codziennego użytku i dzięki temu sprawiają wrażenie ciągle użytkowanych. Na terenie parku znajduje się także pawilon restauracyjny z tarasem wychodzącym na wykopaliska. Park archeologiczny Carnuntum posiada własną stronę internetową², która w trzech językach informuje o możliwościach zwiedzania, aktualnych wystawach itp.

Ekspozycja w Carnuntum to znakomity przykład pełnego udostępnienia wykopalisk dla ruchu turystycznego. W bogatej i atrakcyjnej formie zaprezentowana została historia i architektura starożytnego miasta, zaś przyjęte rozwiązania ekspozycyjne uczyniły z Carnuntum jeden z najchętniej odwiedzanych parków archeologicznych w Europie, bez żadnego uszczerbku dla wartości historycznej prezentowanych obiektów.

Akwileja – starożytne miasto rzymskie i jeden z głównych obszarów archeologicznych na terenie północnych Włoch. Usytuowana ok. 10 km od morza Akwileja była dużym i prominentnym miastem, a z czasem jej populacja osiągnęła pułap 100 000 mieszkańców. Kronikarz Auzoniusz zaliczył Akwileję do najważniejszych ośrodków miejskich obok Rzymu, Konstantynopola, Mediolanu i Kapui. W Średniowieczu miasto stało się stolicą historycznego patriarchatu katolickiego, pod zwierzchnictwem cesarzy rzymsko-niemieckich³.

Obecnie Akwileja to niewielkie miasto słynące głównie ze średniowiecznego kompleksu katedralnego z początku XI wieku. W okazałej bazylice można podziwiać świetnie zachowaną posadzkę mozaikową, nad którą poprowadzony jest nowoczesny, przezroczysty chodnik dla zwiedzających. Godny uwagi jest, budzący niegdyś liczne kontrowersje wśród konserwatorów, pawilon wystawowy obok katedry, który stanowi doskonały przykład współczesnego uzupełnienia historycznych budowli, nawiązując do nich użytym materiałem. To właśnie kompleks katedralny przesądza o znaczeniu Akwilei dla ruchu turystycznego, gdyż rozproszone na znacznym obszarze, nieliczne pozostałości rzymskich budowli zauważa się niejako przy okazji zwiedzania średniowiecznych obiektów. Antyczne ruiny można zwiedzać, podążając tzw. ścieżką archeologiczną, stosunkowo trudną do znalezienia i poprowadzoną w dość chaotyczny sposób. Wszystkie udostępnione do zwiedzania obiekty znajdują się na terenie współczesnego miasta, które – w różnych lokalizacjach – zapewnia podstawowe funkcje niezbędne dla obsługi ekspozycji archeologicznej.

¹ <http://de.wikipedia.org/wiki/Carnuntum>

² <http://www.carnuntum.co.at/>

³ http://it.wikipedia.org/wiki/Aquileia_romana

Ostia Antica – rzymskie miasto portowe, prawdopodobnie pierwsza kolonia Rzymu. Położona u ujścia Tybru do morza, ok. 30 km od Rzymu Ostia Antica jest jednym z największych parków archeologicznych we Włoszech. Według licznych kronikarzy, Ostia została założona przez Ankusa Marcjusza w 620 roku przed naszą erą. Od czasów cesarza Hadriana datuje się intensywny rozwój miasta i portu, który jeszcze przybrał na sile po wybudowaniu nowej drogi *Via Portuensis*. Główne obiekty to brama główna Porta Romana, łaźnie cesarskie, magazyny portowe, termy Neptuna oraz baraki straży. Znajduje się tam również teatr z II. wieku na ok. 4000 widzów. W pobliżu głównego placu, częściowo zrekonstruowano budynek *Kapitolu*, otoczony forum i termami. Całość stanowi bardzo rozległy, ogrodzony teren ekspozycji, z wyraźnym układem ulic i placów. Jego osią jest *Decumanus Maximus* – główna ulica miasta⁴.

W pobliżu wykopalisk usytuowany jest parking, z którego prowadzi główne wejście na teren parku, z niewielkim budynkiem ochrony. Zwiedzać wykopaliska można w sposób dowolny, przemieszczając się wzdłuż dawnych ulic miasta. Główne zabytki zaopatrzone w tabliczki z krótkim opisem. W głębi parku znajdują się dwa współczesne pawilony: budynek obsługi konserwatorskiej (zamknięty dla zwiedzających) oraz budynek restauracyjny. Nieopodal wykopalisk znajduje się muzeum, w którym prezentowane są sarkofagi, malowidła i posągi antyczne. Zwiedzanie Ostii to wyłącznie długi spacer pomiędzy ruinami antycznych budowli. Aby uzupełnić wizualny odbiór wykopalisk o jakiegokolwiek inne informacje, niewtajemniczony turysta może jedynie skorzystać z usług przewodnika.

Cumae – pierwsza grecka kolonia na Półwyspie Apenińskim i siedziba słynnej Sybilli kumańskiej. Założona ok. 750 roku przed naszą erą przez Greków z Chalcis i Eretrii, Cumae powstała w miejscu wcześniejszego osadnictwa, jeszcze z epoki żelaza, na naturalnym płaskowyżu nadmorskim. Z tego okresu pochodzą wykute w skale jaskinie, w tym ta przypisywana Sybilli. Grecki okres Cumae skończył się wraz z opanowaniem miasta przez Osków w roku 421 przed naszą erą. W roku 338 p.n.e. zostało przejęte przez Rzymian i od tej pory funkcjonowało jako spokojna osada, aż do 1207 roku, kiedy zostało zniszczone przez Gotów. Dzisiaj Cumae to romantyczny park archeologiczny, który udostępnia zwiedzającym zarówno relikty architektoniczne wzgórza świątynnego, jak i malownicze jaskinie wykute w miękkich skałach wulkanicznych⁵.

Infrastruktura turystyczna jest więcej niż uboga. Składa się na nią prowizoryczny parking żwirowy oraz, znajdująca się przy wejściu niewielka kasa biletowa w formie kiosku – jedyny obiekt przeznaczony do obsługi ekspozycji. Współczesnym elementem są metalowe schody ażurowe, prowadzące na wzgórze świątynne. Pomimo wyjątkowo atrakcyjnego położenia na nadmorskim klifie oraz bliskości Neapolu Cumae sprawia wrażenie miejsca rzadko odwiedzanego.

Pompeje – miasto założone w VII wieku przed naszą erą przez Osków, później kontrolowane przez Greków i Etrusków, a od IV wieku p.n.e. – mimo autonomii – przez Rzymian. Historyczne Pompeje powstały na stoku wzniesienia utworzonego przez prehistoryczną lawę, na południe od Wezuwiusza. Zostało przekształcone z niewielkiej osady rolniczej w miasto rozplanowane wokół Trójkątnego Forum i otoczone murem obronnym o długości ok. 3 km. Pompeje posiadały rozbudowany system kanalizacji sanitarnej i deszczowej, poprowadzony wzdłuż ulic. Wodę do fontann ulicznych, term i domów mieszkalnych dostarczano akweduktem. Zabudowę miasta zaprojektowano na regularnej siatce ulic i podzielono na dziewięć sfer o określonych funkcjach. Oprócz budynków mieszkalnych podczas prac wykopaliskowych odsłonięto także liczne sklepy, warsztaty, teatr, forum, świątynie, palestry, termy, amfiteatr z koszarami gladiatorów oraz wiele innych obiektów. W ostatnim okresie historii zaczęto budować domy mieszkalne poza murami obronnymi. Liczba ważnych i reprezentacyjnych budowli oraz ich wielkość pozwoliły Pompejom zdyktansować pod tym względem ówczesny Rzym. Miasto zostało zasypane popiołem w czasie słynnej erup-

⁴ [http://it.wikipedia.org/wiki/Ostia_\(citta_antica\)](http://it.wikipedia.org/wiki/Ostia_(citta_antica))

⁵ <http://it.wikipedia.org/wiki/Cumae>

cji Wezuwiusza w 79 roku naszej ery, co pozwoliło utrwalić budowle i przedmioty codziennego użytku, a nawet niekiedy ciała ludzi i zwierząt. Z tego też powodu Pompeje są pożądanym przedmiotem badań i studiów nad architekturą mieszkalną Imperium Rzymskiego⁶.

Dzisiaj antyczne ruiny miasta stanowią prawdopodobnie najświetniejszy i najchętniej odwiedzany park archeologiczny w Europie. Wielość obiektów, znakomity stopień ich zachowania oraz tragiczne losy (nieraz opisane w literaturze), przesądzają o jego atrakcyjności dla ruchu turystycznego. Chociaż na terenie parku nie ma prawie żadnej infrastruktury turystycznej poza niewielkim sklepem z napojami, to usytuowanie w centrum współczesnych Pompejów zapewnia całą konieczną obsługę ekspozycji. W pobliżu głównych wejść do parku można wynająć przewodnika, a także zaopatrzyć się w mapy, albumy i urządzenia *audioguide*, a także skorzystać z bogatej oferty gastronomicznej.

Paestum – starożytna kolonia grecka miasta Sybaris. Założone przez Greków w VII w. p.n.e. Paestum było jednym z miast Wielkiej Grecji i stanowiło przeciwwagę dla rosnącego znaczenia Cumae. W V w. p.n.e. miasto zostało przejęte przez Lukanów, a w 273 roku p.n.e. przez Rzymian. Paestum upadło, kiedy w okresie najazdów barbarzyńców zniszczone zostały akwedukty doprowadzające wodę do miasta. W średniowieczu zalane przez morze i ponownie wyniesione na powierzchnię pod wpływem ruchów tektonicznych, Paestum zostało odkryte w XVIII wieku, w trakcie budowy drogi. Dzisiaj stanowi jeden z najważniejszych parków archeologicznych w Europie, przede wszystkim ze względu na trzy, doskonale zachowane i piękne świątynie doryckie: tzw. bazylikę, świątynię Ateny i świątynię Hery (z dwupiętrową kolumnadą). Na terenie parku znajdują się jeszcze starożytne mury obronne i niewielki amfiteatr⁷.

Całość to rozległy i ogrodzony teren, pozbawiony jakiegokolwiek infrastruktury towarzyszącej, poza usytuowaną przy wejściu kasą biletową w formie kiosku. Trasę zwiedzania można wybrać w dowolny sposób. Ruiny świątyń zaopatrzone są w dwujęzyczne opisy. Nader skromną, pod względem infrastruktury ekspozycję uzupełniają bardzo interesujące – usytuowane nieopodal – niewielkie muzeum, w którym zgromadzono liczne zabytki związane z kolonizacją grecką na tym terenie.

Herkulanum – rzymska, nadmorska miejscowość wypoczynkowa. Położone na stokach Wezuwiusza Herkulanum zostało pierwotnie założone przez Osków, w VI wieku p.n.e. podbite przez Etrusków, a w 307 roku p.n.e. przez Rzymian. Miasto zostało zniszczone przez erupcję Wezuwiusza w 79 roku n.e. razem z Pompejami i pobliskim miastem Stabie. Inaczej jednak niż w Pompejach, Herkulanum przykryła warstwa błota wulkanicznego, dochodząca do 12 m grubości. Ruiny miasta zostały odkryte przypadkiem, w 1709 roku, podczas kopania studni. Odkryto wtedy scenę teatru miejskiego. Lawa wulkaniczna doskonale zakonserwowała starożytne budynki – większość z nich jest nawet w lepszym stanie niż zabytki w Pompejach. Do dzisiaj większość miasta pozostaje nieodkryta gdyż znajduje się pod współczesnymi miastami: Ercolano, Portici i Resina. W Herkulanum odkopano m.in. teatr, termy i monumentalne gimnazjum. Najświetniejszą budowlą jest tzw. Willa Papirusów, w której znaleziono 1785 zwojów, z których niektóre zawierają dzieła epikurejczyków⁸.

Rezerwat archeologiczny Herkulanum jest niezmiernie interesujący właśnie ze względu na swoje położenie w centrum współczesnego miasta oraz, jak już wspomniano powyżej, także ze względu na doskonały stan zachowania budynków, a także mozaik i malowideł. W pobliżu wejścia do Herkulanum znajduje się duży parking podziemny oraz osobny parking dla autobusów. Samo wejście na teren wykopalisk prowadzi przez nowoczesny pawilon recepcyjno-wystawowy, który spełnia również funkcję kawiarni. Ścieżka zwiedzania została poprowadzona z wykorzystaniem nowoczesnych konstrukcji – są to: wiszący most oraz system pochylni i schodów. Przy najważniejszych obiektach umieszczono stałe urządzenia

⁶ <http://it.wikipedia.org/wiki/Pompeii>

⁷ <http://it.wikipedia.org/wiki/Paestum>

⁸ http://it.wikipedia.org/wiki/Scavi_archeologici_di_Ercolano

typu *audioguide*. Ekspozycji dopełnia zlokalizowane powyżej wykopalisk – w Ercolano – tzw. Wirtualne Muzeum Herkulanum, w którym zastosowano najnowocześniejsze techniki prezentacyjne do wirtualnej rekonstrukcji miasta i życia jego dawnych mieszkańców. Rekonstrukcje prezentowane są na dużych ekranach LCD oraz w postaci hologramów. Można także obejrzeć film 3D, odtwarzający hipotetyczny przebieg erupcji wulkanu z 79 r. n.e. Wizyta w Wirtualnym Muzeum Herkulanum stanowi doskonale przygotowanie do zwiedzania wykopalisk, dając pogląd na temat położenia, skali i architektury starożytnego miasta. Obok Pompejów Herkulanum jest najchętniej odwiedzanym miejscem wykopalisk we Włoszech.

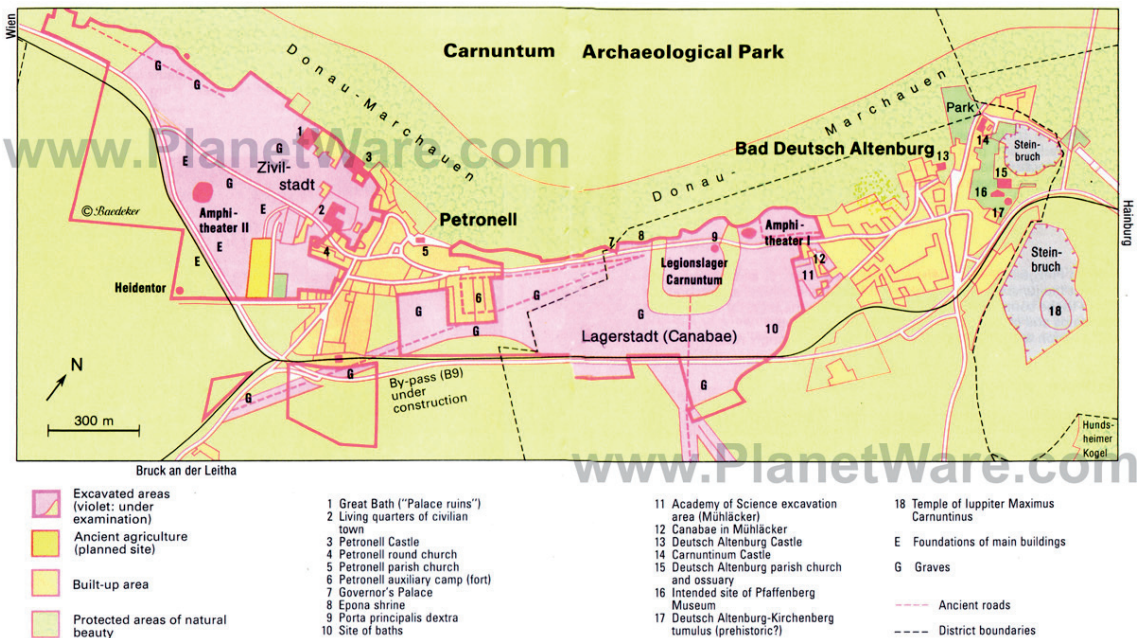
Na powyższych przykładach można łatwo zaobserwować, że stopień zainwestowania w infrastrukturę turystyczną oraz nowoczesne metody prezentacji przyczyniają się do sukcesu parku archeologicznego, zarówno pod względem ekonomicznym, jak i badawczym. Poza nielicznymi wyjątkami, jak Pompeje, gdzie sama skala, wartość i stopień zachowania obiektów, a także położenie w centrum miasta przesądza o atrakcyjności miejsca, w pozostałych przypadkach wyraźnie widać jak bardzo wzbogacenie tradycyjnej oferty wystawienniczej o techniki multimedialne i choćby podstawowe funkcje towarzyszące, wpływa na wzrost znaczenia ekspozycji dla ruchu turystycznego. O ile przykłady Carnuntum i Herkulanum wyznaczają najwyższe standardy dostępności wykopalisk, przyciągając każdego roku rzesze turystów z całej Europy, o tyle Cumae, Paestum, Ostia Antica i rzymskie relikty Akwilei – pomimo niekwestionowanej wartości historycznej i potencjalnych możliwościach prezentacji – znajdują się na przeciwległym biegunie. Ma to bezpośredni wpływ na liczbę odwiedzających i, co za tym idzie, na możliwości finansowania dalszych prac badawczych i bieżącej konserwacji obiektów. Wszystko wskazuje zatem na to, że bazowanie wyłącznie na prezentacji samych relikwów architektury, w większości przypadków jest dzisiaj niewystarczające.

Pierwszym elementem, o jaki należy zadbać, to strona internetowa, z której można zasięgnąć informacji na temat oferty wystawienniczej, historii miejsca, godzin otwarcia, możliwości dojazdu itp. Kolejnym elementem jest czytelne oznakowanie trasy dojazdu (zaczynając już od zjazdu z najbliższej autostrady) oraz zorganizowanie parkingu, zarówno dla samochodów osobowych, jak i dla autokarów. Wizyta w opisanych powyżej parkach archeologicznych wyraźnie wskazuje na istotną rolę pawilonu recepcyjnego jako miejsca, które może skupiać wszystkie niezbędne funkcje towarzyszące ekspozycji; informacyjną, handlową, wystawienniczą, gastronomiczną itd. Brak tych funkcji – choćby w najbardziej podstawowym zakresie bądź ich rozproszenie na znacznym obszarze znacznie pogarsza komfort zwiedzania. W wyraźny sposób dało się to odczuć w Cumae, Ostii i Paestum. Pawilon recepcyjno-wystawienniczy o dobrej współczesnej architekturze może stać się także sam w sobie obiektem przyciągającym uwagę i zwiększającym atrakcyjność ekspozycji. Niezwykle ważnym elementem są trasy zwiedzania. Właściwie oznakowane i opisane pełnią także rolę chroniącą zabytki przed niekontrolowaną dewastacją. Jak pokazują przykłady Akwilei (szklane przejścia nad mozaiką) i Herkulanum (most wiszący), mogą zostać wzbogacone o nowoczesne rozwiązania architektoniczne. O ile rekonstrukcje starożytnych budynków nie zawsze są możliwe, za to zawsze są kontrowersyjne z punktu widzenia współczesnej doktryny konserwatorskiej, o tyle oparte o techniki multimedialne rekonstrukcje wirtualne pozwalają lepiej zrozumieć i odczytać formę i piękno ukryte w relikwach dawnej architektury.

Oczywiście nie każde miejsce wykopalisk posiada potencjał wystarczający do przyjęcia wszystkich wymienionych powyżej elementów infrastruktury. Jednak każde jest w stanie wyraźnie skorzystać z możliwości, jakie niesie ze sobą rozwój turystyki, poprzez właściwe zarządzanie oraz stopniowe zwiększanie dostępności eksponowanych relikwów.

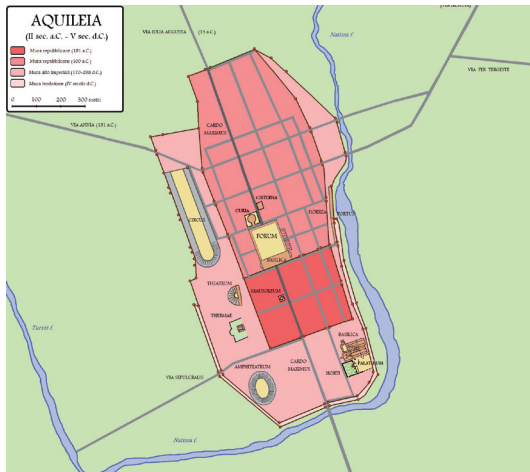
References/Literatura

- [1] Piwocki K., *Zabytek., rezerwat, park kultury – muzeum w plenerze*, Sztuka żywa, Szkice z teorii i metodyki historii sztuki, Wrocław–Warszawa–Kraków 1970, 264-266.
- [2] Siti archeologici dell'Italia antica, http://it.wikipedia.org/wiki/Siti_archeologici_dell'Italia_antica
- [3] Cunliffe S., *Tourism and cultural risk management*, Proceedings of the 5th World Archaeological Congress „Of the Past for the Future: Integrating Archaeology and Conservation”, The Getty Conservation Institute, Los Angeles 2003.
- [4] Comer Douglas C., *Ideology, Economics and Site Management*, Proceedings of the 5th World Archaeological Congress „Of the Past for the Future: Integrating Archaeology and Conservation”, The Getty Conservation Institute, Los Angeles 2003.
- [5] Matero F., *Making Archeological Sites: Experience or Interpretation*, National Park Service, CRM: The Journal of Heritage Stewardship, Volume 7, Number 2, summer 2010.
- [6] Jobst M., *Preserving cultural landscapes and archaeological information with the help of multimedia cartography*, Proceedings of the XIXth International Symposium, CIPA 2003.
- [7] Packer J.E., *Structure and design in ancient Ostia: a contribution to the study of Roman Imperial architecture*, Technology and Culture 8, No. 3, University of Chicago Press 1968.
- [8] Court S., *Saving Herculaneum*, Current world archaeology, No. 14, London 2005.
- [9] D'Agostino S., Bellomo M., *A programmed maintenance project for the archaeological area of Paestum*, Structural studies, repairs and maintenance of heritage architecture IX, WIT Press, Southampton 2005.

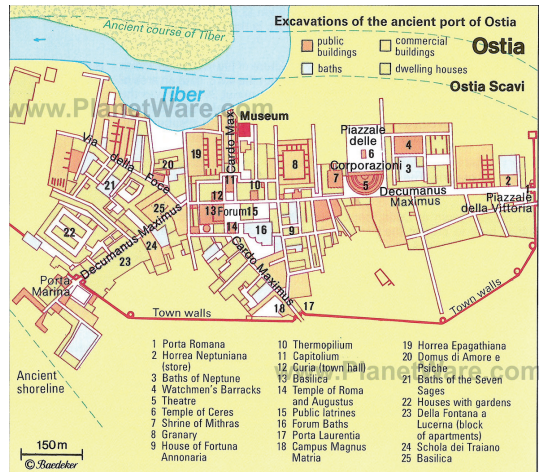
III. 1. Carnuntum – siteplan (source www.planware.com)

II. 1. Carnuntum – plan (źródło www.planware.com)

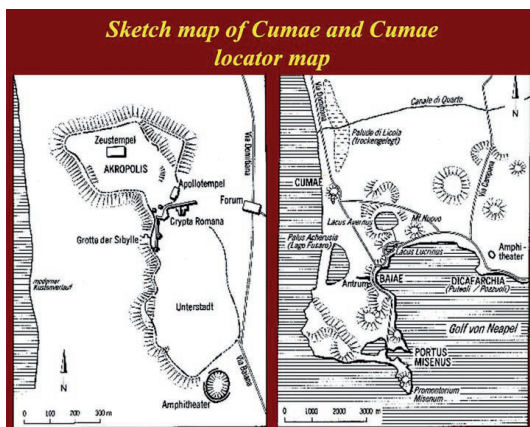
III. 2. Aquileia – siteplan (source hr.wikipedia.org)

II. 2. Akwileja – plan (źródło hr.wikipedia.org)

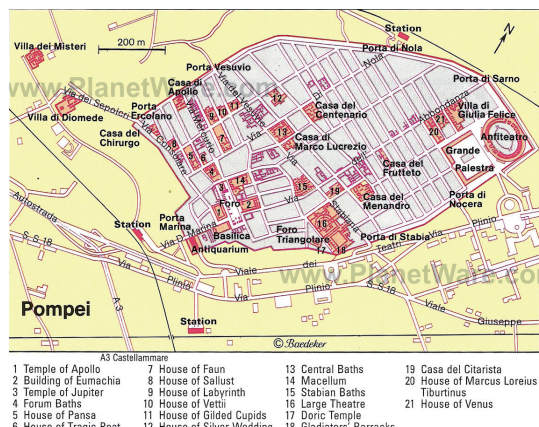
III. 3. Osia Antica – siteplan (source www.planware.com)

II. 3. Osia Antica – plan (źródło www.planware.com)

III. 4. Cumae – siteplan (source www.mmdtkw.org)

II. 4. Cumae – plan (źródło www.mmdtkw.org)

III. 5. Pompeje – siteplan (source www.planware.com)

II. 5. Pompeje – plan (źródło www.planware.com)

PAESTUM

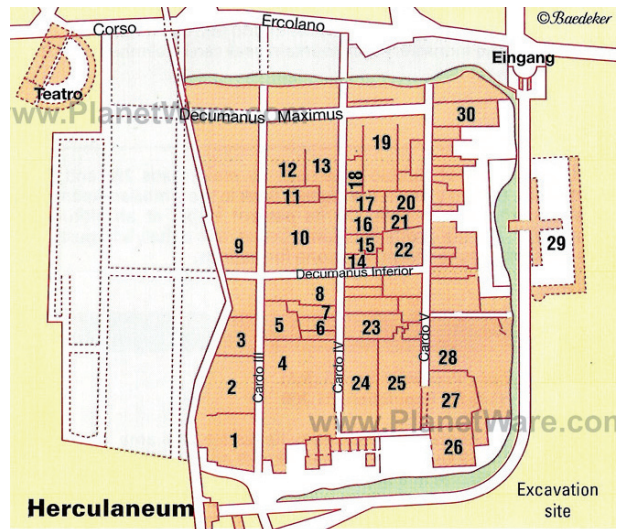
Planta Zona Archeologica
Plan des archaologischen Gebietes
Plan of Archaeologic Zone
Plan Zone Archeologique

1. Basilica	7. Curia	13. Portico meridionale dell'agora	19. Porta Giustizia
2. Tempio di Nettuno	8. Macellum	14. Sacello - Heron	20. Porta Marina
3. "Via Sacra"	9. Comitium	15. Bouleuterion	21. Azienda di Soggiorno e Turismo
4. Quartieri di abitazione	10. Tempio Italico	16. Tempio di Cerere	22. Basilica Paleocristiana
5. Foro	11. Piazza	17. Porta Aurea	23. Museo Nazionale
6. Larario	12. Anfiteatro	18. Porta Sirena	

III. 6. Paestum – siteplan (source www.paestum-cilento.com)

II. 6. Paestum – plan (źródło www.paestum-cilento.com)

1 House of Aristides	16 House of the Charred Furniture
2 House of Argus	17 House of the Mosaic of Neptune and Amphitrite
3 House of the Genius	18 House of the Fine Courtyard
4 Large Inn	19 House of the Bicentary
5 House of the Skeleton	20 House of the Corinthian Atrium
6 House of the Bronze Herm	21 House of the Wooden Shrine
7 House of Wickerwork	22 House with the Large Doorway
8 House of the Wooden Partition	23 House of Alcoves
9 House of Galba	24 House of the Mosaic Atrium
10 Baths	25 House of the Deer
11 House of the Two Atria	26 Suburban Baths
12 Sacello degli Augustali	27 House of the Gem
13 Salon of Nero	28 House of the Relief of Telephus
14 Samnite House	29 Palaestra
15 Cloth-Merchant's Shop	30 Aula Superiore

III. 7. Herculaneum – siteplan (source www.planware.com)

II. 7. Herculaneum – plan (źródło www.planware.com)

III. 8. Carnuntum – reception and exhibition pavilion

II. 8. Carnuntum – pawilon recepcyjno-wystawowy

III. 9. Carnuntum – reconstructions of Roman buildings

II. 9. Carnuntum – rekonstrukcje rzymskich budynków

III. 10. Carnuntum – virtual reconstruction of the city

II. 10. Carnuntum – wirtualna rekonstrukcja miasta

III. 11. Carnuntum – virtual reconstructions of buildings

II. 11. Carnuntum – wirtualne rekonstrukcje budynków

III. 12. Aquileia – relicts of Roman buildings

II. 12. Akwileja – relikty rzymskich budowli

III. 13. Ostia Antica – ruins of the city

II. 13. Ostia Antica – ruiny miasta

III. 14. Cumae – carved in rock the Cave of the Sibyl

II. 14. Cumae – wykuta w skale jaskinia Sybilli

III. 15. Pompei – remains of one of the buildings

II. 15. Pompeje – pozostałości jednego z budynków

III. 16. Paestum – temple of Neptune

II. 16. Paestum – świątynia Neptuna

III. 17. Herculaneum – suspension bridge over excavations

II. 17. Herkulanum – most wiszący nad wykopaliskami

III. 18. Herculaneum – hologram of Roman ceramics

II. 18. Herkulanum – hologram ceramiki rzymskiej

III. 19. Herculaneum – virtual reconstruction of the city

II. 19. Herkulanum – wirtualna rekonstrukcja miasta